

A honismeret és az anyanyelv¹

Előadásom tárgya: A honismeret és az anyanyelv. Engedjék meg mégis, hogy egy kicsit messzebből kezdjem, szóljak valamit a magyar honismereti mozgalom programjáról is.

A honismereti mozgalom az örök emberi eszméknek, a hazaszeretefnek, a dolgozó milliökkel, az elnyomott népekkel való együttérzés gondolatának ápolója; kívánja a társadalmi haladást, és arra készlet, hogy mindenki — a maga képességei és lehetőségei szerint — harcoljon a népek közti békéért és barátságért.

Ha már Nyíregyházán rendezték meg a Honismereti Akadémiát, figyeljük meg, mit mond a hazaszeretetről és a nemzetköziségről Szatmár megye két nagy szülöttje: *Kölcsey Ferenc* és *Zalka Máté*.

Kölcsey: „Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb éreményeinek; de sok kívántatik, míg ennek tiszta birtokába juthatunk. ... Mi a haza, mint a legszentebb kapcsolatokkal egybefoglalt emberek társasága? ezertéje édes emlékezel, megszokás ... Kínck szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol; s lelkeben üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt.”

Mit mond Kölcsey más nemzetek és népek szeretetéről: „Szeretni az emberiséget; ez minden nemcs szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb: számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetiségnél, melynek mindegyik tagja rokon, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart.”²

Es mit mond e két nagy kérdésről a nagy nemzetközi proletárhős, a kitűnő katoná és író, a 100 évvel ezelőtt, Matolcson született Zalka Máté? Az 1930-as évek elején, szovjet költőkkel beszélgetve, arra a kérdésre válaszolva, hogy internacionalista-e, ezt válaszolta: „Igen, internacionalisták vagyunk, de szívünk legfőbb szerelme mindig szülőföldünk marad. Ha nem szeretted hazádat, ahol születél és felnőttél, azt a földet, amely táplált téged, az eget, a fákát, a szülőházadat, akkor nem érted az internacionalizmus lényegét, más népekkel való kapcsolatot értelmét, amely saját hazánk szeretetének az érzéséből fakad. E nélkül az internacionalizmus csak pusztá szó marad.”³

Honismereti mozgalomunk az utóbbi években sokat gazdagodott, színesedett. A sok közül én a műemlék- és természetvédelem bevonásának örülök legjobban. Nemcsak azért, mert népköztársaságunk szinte erején felül, a nagy természeti kincsekkel és hatalmas iparral rendelkező országokon is túltéve veszi ki részét az áldozatváltalásból, hanem azért is, hogy a tárgyi emlékekre, a letűnt korok hétköznapi tárgyaira éppennyú felfigyel már a fiatalságunk, mint képzőművészeti remekeinkre. *Múzeumlátogató nép lettünk*.

Egyről nem beszéltünk eddig honismereti összejöveteleinken és találkozóinkon, anyanyelvünk védelméről. Igaz, hogy a rádióban hetenként többször is beszél erről *Lőrincze Lajos* és *Grétsy László*, kéthetenként pedig *Péchy Blanka* színművésznő és *Deme László* professzor. A televíziónak is van egy műsora: *A nyelv világa*.

A magyar nyelv életében nagy jelentőségű volt a *Kazinczy Ferenc* vezette nyelvújítás, majd 100 évvel ezelőtt a *Simonyi Zsigmond* és *Szarvas Gábor* irányította

¹ Elhangzott Nyíregyházán, az 1976. évi Honismereti Akadémián.

² Parainesis. Kölcsey vál. művel. Szépirod. Kiadó, 1951. 293—295. old.

³ *Botka Ferenc* (szerk.): Magyar szocialista irodalom 1921—1945. (Az MTA Könyvtára és a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványa. Bp., 1972. 74. old.)

nyelvörködés. A két háború között is volt nyelvművelés, ha ennek eredményeit és hatékonyságát különbözőképpen ítéljük is meg nyelvészeink.

Ma a nyelvművelés sokkal fontosabb, a nyelvi hibák nyesegetése sokkal inkább sürgető feladat, mint 100 évvel ezelőtt volt. A sajtó, a rádió, a televízió révén egész népünk részese a művelődésnek és a közéletnek, amelynek egyik alapja a kifejezőképesség fejlettsége.

Ma már szinte mindenkinek beszélnie kell a nyilvánosság előtt, a tsz-elnöktől a brigádfővezetőig. Nem ismerik ezek az emberek a magyar nyelvet? Nem tudnak beszélni? Persze, hogy tudnak. Szűk családi és baráti körben nagyon izesen, szépen és hatásként mondják el gondolataikat. De más dolog otthon beszélni és a nyilvánosság előtt. Mi, értelmiségiek is zavarba jövünk, ha nagy nyilvánosság előtt, szabadon kell fogalmaznunk. Engedjék meg, hogy saját magamról jelentsem ki először, nem tudok a nyilvánosság előtt beszélni. Néhányszor nyilatkoztam már a Rádió Esti Krónikájának. De akkor nem féltem, mert tudtam, hogy a riporter a rossz hanglejtéssel, paposkodó, patetikus vagy modoros hangfelvételtben mondott szavaimat kivágja a magnetofonszalagról, és javít, csiszol, igazít rajta. 1967-ben — a földrajzinévgyűjtők balatonboglári értekezletén farszto két óras, szakmai tárgyú, szűk kartársi körben tartott előadásom után — Kelemen Endre arra kért, hogy az iskolatelevízió számára beszéljek a helynévgyűjtés tudományos és nemzeti jelentőségéről. Két hónapig szorongtam, hogy a 45 perces felvételtől sugárzandó 20 percbe mi kerül be. Megkönnyebbültem, amikor a kevésbé sikerült mondatokat nem hallottam az előadásban és a hanglejtésem is tűrhető volt.

A papképzésben mindig nagy szerepet játszott a stílisztikai és a retorikai oktatás. Ma is így van. A nyelvi ismeretszerzésre (vagy másként fogalmazva: a nyelvi továbbképzésre) gondolnak politikai és állami életünk vezetői is. Nincs olyan tanácsakadémia, politikai továbbképzés, ahol ne volna nyelvművelő előadás. *Amde elég-e ez? A magyar nyelv helyes használatát, a nyilvánosság előtt tartandó beszéd módját kellő részletességgel és alapossgal — véleményem szerint — csak az iskolában lehet megtanítani!* Oktatásügyünk jelenlévő képviselői ne vegyék megbántásnak, ha azt mondom, hogy nem lehetünk elégedettek tanító- és tanárképzésünkkel, a leendő pedagógusok magyar nyelvi műveltségével.

Magyar szakos tanárjelöltjeinknek tanítunk a főiskolán leíró magyar nyelvtant, mondatelemzést, fogalmazást, stílisztikát, szép magyar kiejtést, de nem tanítunk nyelvtörténetet, nyelvjárást, nyelvrokonságot. Az utóbbi háromból a tanárjelölt egy felévig vagy az egyiket vagy a másikat, vagy a harmadikat választja. Hogyan tudja az általános iskolai magyar tanár a mai magyar nyelvet, hogyan tud eligazodni az összetételek és a mondatok elemzésében, ha ő, a tanár legalább nem tudja, hogy a mai magyar nyelv miből lett és hogyan. Az általános iskolában, de még a gimnáziumban sem tanítanak magyar nyelvtörténetet és nyelvrokonságot. Helyesen. De milyen jó, ha a tanár többet tud, mint amit a gyermeknek meg kell tanulniok.

Amde nemcsak a magyar szakos tanárjelölteket kell oktatnunk a helyes magyar nyelvhasználatra, hanem a földrajz, a biológia, a kémia, a matematika stb. tanárát is. Milyen szomorú az, amikor a magyar tanár kijávit a dolgozatban vagy a házi fűzetben egy nyelvi hibát, és a gyerekek azt mondja: Tanár Bácsi (Úr) kérem, miért hiába ez, mikor az Igazgató Bácsi (Úr) is ugyanígy mondja. Amikor ezelőtt 25 évvel egy dunántúli gimnáziumban voltam igazgatóhelyettes, megdöbbenve vettem észre, hogy az egyik, egyébként jól képzett tanárnő -suk, -sük nyelven beszélt. Az is elkedvetlenül, amikor az üzemmérnök vagy a kórházi osztályos orvos azt mondja: „Meglássuk, hogy mit lehet tenni.”

A franciák nem engedik a tanári dobogóra azt a pedagógust, aki nem ismeri eléggé jól a francia nyelv szépségeit, a szinonimák közötti finom árnyalati különbségeket, továbbá ha nem használja a nyelv virágait, a szólásokat és a közmondásokat, nem tud szépen artikulálva beszélni. Kövessük mi is a jó példát!

Mit mond erről Kőlcsey az unokaöccsének: „Eljön az idő, s társaid körében neked is fel kell állanod, s e köztanácskozásokban élő szóval részt vened; érzeni fogod, miképen az ékesszólás, s mindaz, ami erre megkívántatik, oly szükség, mi nélkül közdolgokban résztvevő polgár közvetlen nem hat. Ez okon már az ifjúság küszöbén ismerkedjél hazánk dolgaival, állásával, törvényeivel s történeteivel; s ismerkedjél mindazon tudományokkal, miket az emberi elme régebb és újabb korban a nemzetek kormányzására s boldogabbá tételére feltalált.”⁴

⁴ Kőlcsey: Im. 298. old.

Nem volna reális kívánság, ha minden magyar dolgozóból, parasztból és munkásból rétor, szónokot akarnánk nevelni. De arra mégis törekednünk kell, hogy legalább a gimnáziumi vagy szakközépiskolai érettségivel rendelkezők érthetően fejezzék ki magukat, és ismerjék a helyesírás legfontosabb szabályait.

A helyes és szép magyar beszéd védelme azért is fontos, mert ma 6—7 millió magyar ember hallgatja a rádiót és nézi a televíziót. Nyelvművelőink sok alkalommal elmondták már, hogy a rádió és a televízió nevel is a szép magyar beszédre, de *egyáltalán rontja is a magyar állampolgárok beszédhasználatát. Miért?* Ríportereinket és bemondóinkat állandóan képezik, beszédképességüket állandóan fejlesztik, kiejtési hibáikról leszoktatják őket a mi kiváló nyelvművelőink. Itt akkor hol a hiba? A rádióban és a televízióban a riporterek nemcsak az MTI hiranyagát olvassák fel, meg a Meteorológiai Intézet szépcen, szabatosan fogalmazott jelentéseit, hanem magánra vesznek interjúkat, beszélgetéseket vagy kiváló dolgozókat, vezetőket, szervezőket, politikusokat mutatnak be és szólaltatnak meg a televízióban. Nemegyszer megfigyelhetjük, hogy a megszólaltatott — a természetes beszédhelyzetből kizökkenve — egyszerre a hivatalnokok, a bürokraták nyakatekert módján kezd beszélni. Nem csoda, ha az egyszerű emberek közül sokan azt a tanulságot szűrik le maguknak: ez a követendő példa.

Mit mondott erről már 30—40 évvel ezelőtt *Kosztolányi Dezso*? „... azt vártuk, hogy a nép, mely az ország házába beözönlik, megmagyarosítja politikánk nyelvét, mely századokon át bitang holmija volt mindenkinek. Csakhogy családunk. A falu megérkezett és az történt vele, mint a nevelővel, ki a vendéglátó család körében hamar megtanulja az idegent. Szokták-e olvasni a kerekarcú, pirosposzta, bajszos magyarok nyilatkozatait? Sajnos ők is azon a sete-suta nyelven beszélnek, mely a régi latin törvénykönyvek és a Neue Freie Presse boldogtalan keresztjeződéséből született meg. Ha egymás között vannak, árad az ajkukról az egyszerű, talpraesett, bölcs beszéd. Mihelyt azonban újságíró lép eléjük, kezében írónnal, vagy szóra emelkednek, elfintorul természetes kifejezésük, mint az arc a fényképezőgép előtt. A teremből kijövet azt mondják, hogy vége a tárgyalásnak. De a gyorsíró azt írja, hogy a konferencia befejezést nyert. Kijelentik, hogy az újítást megvalósítják. De erről úgy számolnak be, hogy „a reform a megvalósulás stádiumába lép”.⁵ A kormány nincs abban a helyzetben, hogy az állatállomány kiszolgáltatása iránt támasztott igény teljesítésének lehetőségét elismerje.”⁶ Nem folytatom tovább Kosztolányi példáit és idézeteit, úgy gondolom, hogy bár örvendetes jelek már mutatkoznak e téren, a mai hivatalos nyilatkozatokból is bőven lehetne hasonlót idézni.

Bürokrata nyelvünkben már elterjedt a *lerendez* ige az *elrendez* vagy *rendez* helyett. Túlteng hivatalos nyelvünkben a *-va*, *-ve* határozós rag használata az állapot kifejezésére. Pl. *Le van csekkezve*. A rádió 1976. júl. 24-i Segíthetünk c. adásában az első megszólaltatott beteg mondta: „*Le ragyok bénulva*”, ahelyett, hogy így fogalmazott volna: *megbénultam, béna lettem*. Ugyanebben a műsorban a riportert is követett el nyelvi hibát: „Próbáljunk megválaszolni a kérdéseire”. A nyakatekert bürokrata nyelvet átveszi a tsz-brigádvezető vagy brigádtag is. „A takarmánybúza is betakarításra került már.” Helyesen: A takarmánybúzát is betakarítottuk már. (A falurádió műsorában 1976. júl. 26.-án reggel.)

Gazdasági életünk irányítóit, magas állású állami és társadalmi vezetőinket tisztelettel arra kérjük, hogy a rádió és tévé számára, főleg pedig a sajtótájékoztatásul elmondott nyilatkozataikat előre és gondosan fogalmazzák meg, gondolják át és így legyenek a művelt (kulturált) előbeszéd terjesztői. Mert ha gondosan felkészülnének, nem volna annyi hiba a fogalmazásban, a határozott vagy határozatlan névelő használatában, az egyeztetésben stb.

Javaslom továbbá, kérjük meg a Népfront Országos Titkárságát, keressék meg a rádió és a televízió vezetőit: riportereik minden lehető alkalommal vágják ki a magnetofonszalagról a hibás mondatokat, a helytelenül használt kifejezéseket, ismételtessék meg azokat — kellő tisztelettel és tapintattal — a nyilatkozó személyekkel. A televízió már nehezen tud segíteni, de ott is van mód a beteg mondatok gyógyítására.

Nehogy azt gondolják tisztelt hallgatóm, hogy mi nyelvészek egymás között vagy szűkkörű szakmai vitáinkon nem vétünk a magyar nyelv szabályai ellen. Amde ha valami nyomtatásban jelenik meg, vagy a rádióban és a televízióban hangzik el, akkor nem maradhat bent a szövegben nyelvi hiba, felületesség, pongyolaság.

⁵ Kosztolányi D.: Erős várunk a nyelv, Nyugat, é.n. 29—30. old.

⁶ Kosztolányi: i. m. 34. old.

A népi nyelvteremtő képzelet jó alkotása: a *hálapénz* szó. Heves megyében hallottam először. A beteg a főorvosnak, az ápolónővérnek *hálapénzt* ad, csak a borbélynak, gépkocsivezetőnek ad *borravalót*.

Önök kedves barátaim, akik a magyar szellemi élet képviselői és vezetői, álljanak őrt szilárdan a bástyán. *Védjék a magyar nyelvet*, és igyekezzenek elérni, hogy mindenki *természetes, egyszerű nyelven fejezze ki magát*.

Kormányunk nagy gondot fordít arra, hogy a hazánkban élő, nem nagy számú kisebbség a *közhivatalokban is használhassa a maga anyanyelvét*. A magyar kormány sokat áldoz arra, hogy a magyarországi szlovák, horvát, bunyevác, német, román stb. kisebbség tanárai és tanulói megfelelő anyanyelvi képzésben részesüljenek. Mi azt szeretnénk remélni, hogy kormányunk ilyen arányú nemes gesztusai majd a körülöttünk lévő országok vezetői számára is példát mutatnak. *Az anyanyelv bátor, fel-szabadult, minden gátlástól mentes használata úgy kell az embernek, mint a kenyér meg a tej*.

Mondanivalóm végén hadd idézzem ismét Kölcsey Ferencet: „Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet és nyelv három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatra kész lenni nehezen fog.”⁷

Befejezésül engedjék meg, hogy néhány üzenetet adjak át Önöknek.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya megbízott azzal, hogy tolmácsoljam Önöknek, osztályelnökünk, Szabolcsi Miklós akadémikus üdvözlétét és jókívánságait.

A Magyar Tudományos Akadémia *hálával gondol megyéink jelentős áldozatvállalására* nagy nemzeti és tudományos céljaink megvalósításában. *Köszöni a Hazafias Népfrontnak* e munkálatokhoz mindig szívesen adott erkölcsi és politikai támogatását.

A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya és az Osztályhoz tartozó tudományos intézetek minden segítséget megadnak Önöknek, hogy nagy fáradtsággal végzett gyűjtő és kutató munkájukat kellő alapossággal és gondnal végezhessek, és az Önök által összegyűjtött és feltárt anyag a tudomány és az egyetemes magyar művelődés számára, évtizedek, talán évszázadok múltán is hasznos forrás lehessen.⁸

Végh József

A HONISMERETET — amelynek célja a mozgalom résztvevőinek folyamatos tájékoztatása, elméleti, módszertani és tudományos ismereteik állandó bővítése — a megyei népfrontszervezeten keresztül igyekszünk eljuttatni minden olyan intézményhez és személyhez, amely, illetőleg aki valamilyen formában kötődik a honismereti mozgalomhoz. A lapot a megyei népfrontbizottságok küldik szét a könyvtárakba, levéltárakba, művelődési központokba, a megyei állami és pártszervezetek illetékes munkatársaiknak, a honismereti szakköröknek és más, honismerettel foglalkozó közösségeknek, egyéni gyűjtőknek.

Azok tehát, akik szakkörük, vagy intézményük részére szeretnék hozzájutni a Honismerethez, igényükkel elsősorban a HNF megyei bizottságához forduljanak.

⁷ Kölcsey: I. m. 298. old.

⁸ Hálásan köszönöm Grétsy László és Kovalovszky Miklós kartársaimnak az előadásom elkészítéséhez nyújtott segítséget és hasznos tanácsaikat.